

DİVAN-I HÜMAYUN

M. ÂKİF AYDIN

Osmanlı Devleti'nde bulunan İstanbul merkezli kurumların başında şüphesiz Divan-ı hümayun gelir. Divan-ı hümayun önceki İslam devletlerinde de görülen merkez divanların en gelişmiş şeklidir. Osmanlı Devleti'nin en üst siyasi ve idari karar organıdır. Osmanlı örfi hukukunun şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir. Bütün bunların yanı sıra devletin en üst yargı organıdır. Divan-ı hümayun şu üyelerden oluşmaktadır:

1. Veziriazam: Divanın başkanıdır ve devletin genel yönetiminden esas itibarıyla o sorumludur. 2. Kubbealtı Vezirleri: Başlangıç dönemlerinde ilmiyeden, daha sonraki dönemlerde idari-askerî görevlerde senelerce tecrübe kazanan devlet adamlarının arasından seçilen görevlilerdir. Divan toplantıları XVI. asırdan itibaren Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı denilen mekânda yapıldığından bu isimle anılır olmuşlardır. Merkez teşkilatında doğrudan kendilerine bağlanan ve sorumlu oldukları bir idari birim mevcut değildir. Sayıları dönemlere göre üç ila yedi arasında değişmektedir. 3. Kazaskerler: Osmanlı yargı teşkilatının en üstünde bulunan görevlidir. XVI. asrın ortalarından itibaren yargı teşkilatındaki idari fonksiyonları şeyhülislam lehine azalmaya başlamıştır. Kazaskerlik XV. asrın sonlarından itibaren Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri olmak üzere ikiye çıkarılmıştır. Rumeli, Kuzey Afrika ve Kırım'daki kadı tayinleri Rumeli kazaskeri, Anadolu'daki kadı tayinleri de Anadolu kazaskeri tarafından yapılmıştır. 4. Nişancı: Padişah ferman, berat vesair belgelerine tuğra çeken nişancı, bu şekli görevinin ötesinde örfi hukuk alanında önemli bir yeri ve yetkileri

1- XVI. yüzyılda Divan-ı hümayun'da Adalet Kulesi'nde Kanunî Sultan Süleyman'ın bir kadıyla ilgili şikayeti dinlemesi (*Hünernâme*)

bulunan bir görevlidir. Örfi kanunların konulmasında veya değiştirilmesinde nişancıların belirleyici rolü vardır. Örfi hukuk alanındaki bu yeri sebebiyle nişancılar şer'î hukuktaki müftüye benzetilmiş ve kendilerine *müftî-i kanun* denmiştir. Bir diğer ifadeyle şeyhülislamın şer'î hukuktaki konumu ne ise nişancının da örfi hukuktaki konumu da bir anlamda odur. Kanunnamelerdeki ifadeyle "Kavanin-i Osmaniye nişancılarından sorula gelmiştir." Kanunî döneminin hukuki düzenlemelerinde önemli rolü

bulunan Mustafa Çelebi bunlardandır ve "Koca Nişancı" diye şöhret bulmuştur. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde arazi ve tımar kayıtlarıyla ilgili defterhane de nişancıya bağlı olarak çalışır ve bu defterlerdeki değişiklikler belli usullere uyularak bizzat nişancı tarafından yapılır. 5. Defterdar: Devletin mali işlerinden birinci derece sorumlu olan kimsedir. Başlangıçta sadece bir defterdar varken devletin büyüyüp mali işlerin çoğalmasıyla sayıları önce ikiye (Rumeli-Anadolu defterdarı) çıktı.

2- Divan-ı hümayun (Hünernâme)

Daha sonra buna bir üçüncüsü (şikk-i sani defterdarı) eklendi. Divanda maliyeyle ilgili şikâyetler başdefterdar (Rumeli defterdarı) tarafından dinlenir ve karara bağlanırdı. 6. Rumeli Beylerbeyi: Osmanlı Devleti'ndeki en büyük idari birim olan Rumeli eyaletinin idari ve askerî amiridir. Devlet merkezinin Rumeli'de olması

ve Rumeli'nin cihat yurdu olarak kabul edilmesi bu beylerbeyliğini diğerleri arasında ön plana çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak XVI. asrın ortalarından itibaren Rumeli beylerbeyleri divan üyesi olarak kabul edilmiş ve İstanbul'da bulundukları zamanlar divan toplantılarına katılmışlardır. 7. Kaptanıderya: Sadece vezir

payesine ulaştığında divan üyesi olmaktadır. Kaptanıderya seferde olduğu dönemlerde İstanbul'da bulunmadığından divandaki rolü sınırlı olmaktadır. 8. Yeniçeri Ağası: Yeniçeri ağası da ancak vezir olduğu zaman divan üyesi olabilir.

Siyasi ve idari görevlerine paralel olarak divanın önemli

hukuki görev ve yetkileri de vardır. Örfi hukukta önemli görev ve yetkileri bulunan nişancı bilindiği gibi divan üyesidir. Örfi hukuk kurallarının konulması sırasında bu kurallar büyük bir ihtimalle divanda tartışılıp kararlaştırılmakta, keza bu alandaki değişiklikler de yine divanca belirlenmekteydi. Öte yanda gerek örfi hukuk ve gerekse şer'î hukuk alanında divanın bir üst yargı organı olarak çalışmakta ve örfi ve idari davalar veziriazam, şer'î davalar da Rumeli kazaskeri tarafından dinlenip karara bağlanmaktadır. Örfi şikâyetler fazla olduğunda ikinci vezir, şer'î davalar fazla olduğunda da Anadolu kazaskeri veziriazamın isteği üzerine ayrıca dava dinlerdi.

Divan-ı hümayun başlangıçta her gün toplanırken XVI. asrın ortalarından itibaren haftada dört gün toplanmıştır. XVII. asrın sonlarından itibaren haftada iki gün toplanmaya başlayan divanın XVIII. asrın başlarından itibaren önemi ve çalışmaları iyice azalmıştır. Divan toplantılarından sonra divan üyeleri bilgi vermek ve onayını almak üzere padişahın huzuruna çıkarlar ki buna arza çıkmak denir.

Osmanlı hukukunda sistematik bir temyiz usulü bulunmamakla beraber padişah divanının bir yüksek mahkeme olarak zaman zaman kadıların kararlarını temyiz mahkemesi gibi denetlediği görülmektedir. Divanın aynı şekilde bazı tür davaları, keza normal mahkemelerin bakmaktan kaçınıp divana havale ettikleri anlaşmazlıkları ilk ve son derece mahkemesi olarak yargıladığına da rastlanmaktadır. Davalara kural olarak Rumeli kazaskeri bakmakta, işlerin yoğun olduğu günlerde veziriazamın isteği üzerine Anadolu kazaskeri de dava dinlemekteydi.

3- Kanunî Sultan Süleyman'ın bir mesele sebebiyle Veziriazam Ali Paşa'dan hesap sorması (Hünernâme)

Özellikle örfi ceza davalarıyla kamu görevlilerinin taraf oldukları davalarda divanın adil bir yargılama bakımından önemli bir fonksiyon icra ettiği görülmektedir. Bu yönüyle Divan-ı hümayun diğer İslam devletlerinde rastlanan mezalim mahkemelerinin görevlerini üstlenmiştir. Padişah tarafından da her an denetlenmesi söz konusu olan divanın Osmanlı Devleti'nde kanun hâkimiyetini sağlama bakımından önemli bir rol üstlendiği inkâr edilemez.

Divan-ı hümayuna başvurmak isteyenler dilekçe ile veya bizzat veyahut da vekilleri aracılığıyla başvurabilirlerdi. Bunun yanı sıra bizzat padişaha başvurmak da mümkündü. Divanda duruşmalı veya duruşmasız olarak yapılan yargılamada kadılar tarafından verilen kararlar hukuka aykırı bulunduğu zaman çoğu kere aynı, bazen de farklı bir mahkemeye tekrar yargılanmak üzere geri gönderilmekteydi. Bu iade sırasında divan zaman zaman dava ile ilgili reyini ihsas ederdi. Bizzat kendisinin kesin hüküm verdiği durumlarda ise karar süratle icra ve infaz edilirdi.

Bütün bunların yanı sıra Divan-ı hümayun adli şikâyetlerin yoğun bulunduğu bölgelere soruşturma yapmak üzere özel kadılar da (mehayif müfettişi) gönderirdi.